

กว่าจะเป็นหลักสี่มาเขต วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

พิทยา บุณนาค

อาจารย์พิเศษวิชาเครื่องเรือนไทย สาขาวิชาศิลปะไทย ภาควิชาศิลปะไทย
คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

บทคัดย่อ

“สี่มา” หรือ “เสมา” ที่รายล้อมอยู่รอบพระอุโบสถนั้นมีที่มาจากหลักการที่เรียกว่า “สี่มาเขต” ตามพระไตรปิฎกและอรรถกถา เมื่อเวลาผ่านไประบบสี่มาเขตได้ถูกปรับเปลี่ยนจนเป็นสังฆประเพณีแบบไทย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงพระผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุได้มีพระราชดำริ พระราชวินิจฉัย และพระราชนิยมในเรื่องสี่มาแบบใหม่พร้อมๆ กับทรงขับเคลื่อนการปฏิรูปพุทธศาสนาแบบธรรมยุติกนิกาย พระองค์ทรงพัฒนาระบบสี่มาเขตในวัดต่างๆ ตั้งแต่ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์จนพัฒนาการของระบบสี่มาเขตในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาถึงที่สุด ณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม อย่างไรก็ดี จากการศึกษาพบข้อสังเกตสำคัญ คือ วัดนี้ได้กำหนดเขตมหาสีมาแต่ไม่ปรากฏหลักฐานของชั้นทสี่มา รวมไปถึงความเป็นไปได้ที่จะไม่เคยมีการสมมติโรงอุโบสถอันขัดต่อหลักการสี่มาเขตตามพระวินัยที่พระพุทธองค์ได้บัญญัติไว้

คำสำคัญ: สี่มา, ชั้นทสี่มา, วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมยุติกนิกาย

The Mahasima of Wat Rajapradit, Bangkok.

Pitaya Bunnag

Special Lecture for Thai Furniture, Thai Art Department,

Faculty of Fine Arts, Chiang Mai University, Chiang Mai, Thailand.

Abstract

Sima in Pali, or *Sema* in Khmer, both mean the area in which a community of Buddhist monks reside. The boundary of the area is indicated or marked by any natural matters or features such as trees, brooks, ant hills or rocks etc. Thus, those man-made stone slabs surrounding the *uposatha* hall could be also categorized as *sima* boundary markers. Originally, the purpose of these markers was to demarcate the area in which a particular community of monks reside, in order that they may perform their functions together simultaneously, thus creating harmony and unity. Most importantly, it was indicated that such said functions must be performed by every single monk within the community. But by hook or by crook, in order to get around the rule, monks later reduced their boundary markers to only a couple of meters surrounding the *uposatha* hall. So by this, not every monk has to attend the obliged functions, as they are outside the indicated boundary markers.

As for the *uposatha* hall, it could be a building, a hut, a shack or even a cave. But above all, the 'hall' must be selected together and agreed upon by the whole community of monks of the said boundary. Most important, there must be only one *uposatha* hall within a particular boundary.

This article is to show that King Rama IV, alias King Mongkut, has misunderstood the functions of the boundary of Wat Rajapradit, its markers and the purpose of the *uposatha* hall.

Keywords: Sima, inner boundary, Wat Rajapradit, King Mongkut, Dhammayuttika Nikaya

ก่อนที่จะลงไปหาเรื่องกับสีมาเขตของวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามคงจะต้องให้เข้าใจถึงความเป็นมาเรื่องของ “สีมา” เสียก่อน มิฉะนั้นต่อไปก็คงจะพูดกันไม่รู้เรื่อง

กำเนิดเขตพัทธสีมา

เรื่องมีอยู่ว่า คราวเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ เขตนครราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารทรงเสนอพระราชดำริว่า สาวกของพระพุทธองค์ควรจะมีการชุมนุมกันทุกวัน 8 ค่ำ และ 14 หรือ 15 ค่ำ เพราะพระองค์เห็นว่าพวกที่ไม่ใช่เป็นพุทธสาวกยังมีการประชุมกันเพื่อฟังอภิปรายปราศรัย ผลที่ได้ทำให้เกิดความรักสามัคคีและเลื่อมใสขึ้นในหมู่คณะ เมื่อพระพุทธองค์ได้ฟังก็ทรงเห็นด้วยและทรงอนุญาต (อุโบสถขันธกะ ใน มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525, 377) ในที่นี้ต้องยอมรับว่าพระราชดำริของพระเจ้าพิมพิสารก็เข้าที่ตืออยู่ แต่แล้วจากนั้นยังมีปัญหาที่ตามมาอีกมากมาย ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแล้วพระสงฆ์ก็มาประชุมตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าพิมพิสาร แต่เมื่อมาประชุมก็ไม่ว่าจะมาประชุมกันเรื่องอะไรจึงต้องกำหนดวาระการประชุมขึ้นมา โดยให้สวดปาติโมกข์ทุกเทศเพื่อปลงอาบัติ ครานั้นพระองค์ทรงกำหนดให้สวดปาติโมกข์กันเฉพาะแต่ในวันอุโบสถเท่านั้น คือ ปักข์ละ 1 ครั้ง จะเป็น 14 หรือ 15 ค่ำก็ได้ เรียกว่า การทำอุโบสถและกำหนดเป็นข้อบังคับว่า ภิกษุทั้งหลายทุกรูป ต้องกระทำโดยพร้อมเพรียงกัน

คราวนี้ ปัญหาที่เกิดขึ้นว่าที่ว่า **พร้อมเพรียงกัน** นี้จะพร้อมเพรียงกันในเฉพาะกลุ่มหนึ่ง หมู่หนึ่ง หรือทั่วอาณาจักร (เหมือนยื่นเคารพธงชาติ) ดังนั้น จึงจำเป็นต้องกำหนดจำกัดพื้นที่ออกเป็นเขตๆ ซึ่งในแต่ละเขตก็มีสงฆ์อาศัยกันอยู่เป็นกลุ่มเป็นหมู่ พื้นที่แห่งความพร้อมเพรียงนี้ถูกกำหนดขึ้นโดยสงฆ์ โดยแต่ละเขตย่อยๆ นี้ เรียกว่า พัทธสีมา การกำหนดพัทธสีมากระทำด้วย **สมมติสีมา** “สมมติ” คือ การเห็นชอบร่วมกันเป็นเอกฉันท์ ส่วนแนวเขตจะต้องมีขอบเขตที่กำหนด

ได้เป็นรูปธรรมเรียกว่า **นิมิตต์** หรือเครื่องหมาย (ปัจจุบันกรมที่ดิน เรียกว่าหลักเขต) เครื่องหมายดังกล่าว พระพุทธองค์ได้ทรงกำหนดให้ใช้แนวธรรมชาติเป็น 8 อย่าง คือ ภูเขา หิน ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ และน้ำ (มหาหมฏฐราชวิทยาลัย 2525, 395)

จะเห็นว่าครั้งพุทธกาลนั้น การกำหนดเขตเป็นไปอย่างคร่าวๆ เพราะจุดประสงค์มิใช่จะถือกรรมสิทธิ์ครอบครองหรือมีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้องโดยผู้อื่นจะมาถือสิทธิ์ทับซ้อนไม่ได้ หากจุดประสงค์หรือแผนแม่บทก็เพื่อให้สงฆ์ที่อยู่ในแต่ละเขตได้มาประชุม **โดยพร้อมเพรียงกัน** ยังให้เกิด **ความสามัคคี** ขึ้นในหมู่สงฆ์ ไม่มีอะไรไปมากกว่านี้

เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สงฆ์กำหนดเขต สงฆ์ก็กำหนดเขตกันอย่างไม่บันยะบันยัง บางเขตก็ใหญ่โตกว้างขวางจนสงฆ์ต้องเดินทางข้ามวันข้ามคืนมาทำอุโบสถ บางเขตสงฆ์ก็ต้องข้ามน้ำจมน้ำตกน้ำตกท่า ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตั้งกฎขึ้นว่า เขตพัทธสีมาห้ามใหญ่เกิน 3 โยชน์ และห้ามคร่อมลำน้ำนอกเสียจากจะมีท่าข้าม (มหาหมฏฐราชวิทยาลัย 2525, 396) จากนั้น ปัญหาต่างๆ ก็ได้ถูกแก้ไขไปที่ละขั้นตอน เช่น ได้มีการกำหนดสถานที่แน่นอนในการสวดปาติโมกข์ สถานที่ดังกล่าวต้องมีการเห็นชอบร่วมกันในหมู่สงฆ์ เรียกว่า **สมมติโรงอุโบสถ** ซึ่งจะเป็นวิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น หรือเรือนโล้นก็ได้ หรือจะเป็นถ้ำก็ยิ่งได้ เรียกว่า **อุโบสถคฤค** จากนั้นก็ยังห้ามไม่ให้มีโรงอุโบสถ 2 แห่งในเขตพัทธสีมาเดียวกัน เรื่องนี้ก็เข้าใจว่าจุดประสงค์ก็ให้มีการทำอุโบสถก็เพื่อจะได้เกิด **ความสามัคคี** ขึ้นในหมู่สงฆ์ หากจะแยกกันทำก็จะขัดเป้าหมายที่ได้วางไว้แต่แรก

ขอกล่าวซ้ำอีกทีให้ซึมเข้าไปในสมองเล็กๆ ของท่านทั้งหลายว่า **ห้ามไม่ให้มีโรงอุโบสถ 2 แห่งในเขตพัทธสีมาเดียวกัน** ได้โปรดจำไว้ จากนั้นปัญหาเล็กๆ น้อยๆ เกี่ยวกับโรงอุโบสถก็ได้ถูกแก้ไขไป เช่น การสถาปนาโรงอุโบสถ ขนาดของโรงอุโบสถ การถอนหรือยกเลิกโรงอุโบสถ การขยายโรงอุโบสถ

อพัทธสีมา

ระยะต่อมาพระพุทธองค์ได้ทรงกำหนดคุณสมบัติของ **อพัทธสีมา** (มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525, 406) พูดย่างๆ ว่าเป็นบริเวณที่ไม่ต้องมีเขตพัทธสีมา **อพัทธสีมา** ที่ 1 นั้น คือ เขตของหมู่บ้าน หรือ **คามสีมา** เขตชุมชน หรือ **นิคมสีมา** เพราะบริเวณเหล่านั้นเขาได้กำหนดเขตของเขากันอยู่แล้ว สงฆ์ที่อยู่ในเขตใดก็ให้ออกเขตที่เขา มีกันอยู่แล้วไม่ต้องกำหนดกันขึ้นมาใหม่

อพัทธสีมา ที่ 2 คือ **สัตตพันธสีมา** หรือสีมาป่า สงฆ์ที่อยู่ในป่าก็ให้อธิบายว่าเป็นเขตของสีมาโดยปริยาย

อพัทธสีมา ที่ 3 คือ **อุทกุชเชปสีมา** หรือสีมาน้ำ อันมีข้อจำกัดว่า จะถือว่าแม่น้ำทั้งสาย ทะเลทั้งหมด บึงธรรมชาติทั้งบึงเป็นเขตสีมาไม่ได้ หากอยู่บนเรือหรือแพก็ให้อธิบายเรือหรือแพนั้นเป็นเขตสีมาไปโดยปริยาย แต่มีข้อจำกัดว่า เขตสีมาของเรือแพนั้นมีรัศมีห่างออกไปโดยรอบแค่ “ชั่ววักน้ำสาตโดยรอบแห่งบุรุษที่มีแรงปานกลาง” (คือ คนธรรมดา)

อันเรื่องนี้มีเหตุผล สมมติว่า หากจะถือว่าแม่น้ำทั้งสายเป็นเขตสีมา ในขณะที่สงฆ์ที่กรุงเทพมหานครกำลังทำสังฆกรรมกันอยู่บนแพในแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ที่เมืองอยุธยาก็มีสงฆ์กำลังลงสร่งน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยา สังฆกรรมของสงฆ์ที่กรุงเทพมหานครก็จะถือว่าเป็นโมฆะไปโดยปริยาย เพราะพระพุทธองค์ได้เคยกำหนดไว้ว่า **สงฆ์ทุกรูปที่อยู่ในเขตพัทธสีมาเดียวกันจะต้องมาชุมนุมโดยพร้อมเพรียงกัน**

จะสังเกตว่า ในบทความนี้เวลากล่าวถึง **สีมา** จะมีคำว่าเขตกำกับอยู่ด้วยเสมอ เพราะสีมานั้นหมายถึงเขต (คือ พื้นที่) ส่วนเครื่องหมายเพื่อกำหนดเขตนั้นดังที่ได้กล่าวไว้แต่เบื้องต้นแล้วเรียกว่า **นิมิตต์** หรือ **นิมิต** (คือ หมุดเขตโดนด) จึงพึง

สังวรเสียว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ไบสีมา ในปัจจุบันนั้นก็คือ นิमित อันเป็นเครื่องหมายบอกเขตสีมา เมื่อเข้าใจกันแล้วก็จะได้นำเรื่องต่อไปได้อย่างไม่มีกังวล

แก่นแท้แห่งสีมาเขต

อันเรื่องของเขตสีมา โรงอุโบสถ และนิมิตครั้งพุทธกาลก็มีเพียงเท่านี้แล จริงๆ แล้วพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เข้าใจได้ง่าย มีเหตุผล มีตรรกะตรงไปตรงมา จะเห็นได้ว่าเรื่องของสีมาเขตนั้นเกิดขึ้นจากการแก้ปัญหาอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ประเด็นหลักนั้นมิใช่เป็นเรื่องของ สีมาเขต ทว่าจุดมุ่งหมายทั้งหลายทั้งปวงก็เพื่อให้เกิดความสามัคคีกันขึ้นในหมู่สงฆ์ซึ่งเป็นพระราชดำริเดิมของพระเจ้าพิมพิสารและพระพุทธเจ้าก็ทรงเห็นชอบด้วย โดยอุบายหรือกลยุทธ์ที่จะให้เกิดความสามัคคีนั้นก็คือ ความพร้อมเพรียง ส่วนเรื่องของเขตสีมา เรื่องของนิमित เรื่องของโรงอุโบสถ เป็นเพียงผลพลอยได้จากการแก้ปัญหาที่เป็นขั้นเป็นตอนเหล่านี้ทั้งสิ้น จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์มิได้ให้ความสำคัญในการกำหนดเขตพัทธสีมา เพียงให้ถือเอาอย่างพอเป็นสังเขปว่าเป็นภูเขา หิน ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ หรือน้ำ เพราะการกำหนดเขตมิใช่แก่นหากเป็นเพียงกระพี้

แม้ว่าพระพุทธองค์จะมิได้ให้ความสำคัญกับการกำหนดเขตเพราะมิใช่เป็นสาระสำคัญของแผนแม่บท แต่ก็ทรงตระหนักว่าเรื่องนี้ก็มีความสำคัญอยู่บ้างในตัวของมันเอง เพราะได้มีการ สมมติ เข้ามาเกี่ยวข้อง คือ เป็นการเห็นพ้องร่วมกันในหมู่สงฆ์ พระพุทธองค์มิได้เป็นผู้ชี้ขาดโดยใช้สิทธิของผู้นำแต่ได้ทรงชี้แนวทางของสังฆาธิปไตยและแนวนี้ก็เป็นอุบายหรือกลยุทธ์ที่จะนำไปสู่เป้าหมายของแผนแม่บทเช่นกัน นั่นคือ ยังให้เกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่สงฆ์

อรรถกถา

การที่ใบสีมาหรือหลักสีมาในปัจจุบันดูสับสนซับซ้อน ยุ่งยาก เต็มไปด้วยพิธีกรรมก็เนื่องมาจากการขยายตีความในระยะหลังโดยท่านผู้เฒ่าและผู้รู้ที่เราเรียกว่า **พระอรรถกถาจารย์** หรือ**อรรถกถาเถระ** ส่วนคำอธิบายขยายความเรียกว่า **อรรถกถา** การอธิบายขยายความนี้บางครั้งก็เพื่อเป็นการอธิบายเพื่อแก้ปัญหา แต่ก็มักมีบางครั้งที่ต้องการอวดฉลาดโดยไม่ตรงไปไม่เขาง่ายและไม่มีความจำเป็นอีกต่างหาก เช่น

“...ต้นไม้มิเปลือกแข็ง เช่น ต้นตาล ต้นมะพร้าว เป็นต้น ใช้ไม่ได้ ต้นไม้ที่มีแก่นข้างในยังเป็นอยู่ โดยที่สุตสูงเพียง 8 นิ้ว วัดโดยรอบแม่ลำต้นเท่าเล่มเข็มก็ใช้ได้...” (อรรถกถาวิมุตตินิฉัยในเรื่องรุกขนิมิตต ใน มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525, 391)

อันเรื่องนี้ สมเด็จพระญาณสังวรญาณภิกขุ ได้ทรงวิจารณ์ไว้ว่า

“...ในเรื่องเอาต้นไม้นิมนต์ ก็มีพระอาจารย์กล่าวไว้ว่า ต้องเป็นไม้แก่น ที่ว่านี้ก็ติดอกที่ไม่สมมติเอาต้นกะเพรามาเป็นสีมา แต่ว่าต้นตาลก็เข้าในบัญญัตินี้ไม่ได้ด้วยเป็นไม้ไม่มีแก่น ขำร้ายยิ่งไปกว่านั้นยังมีคำอธิบายต่อไปว่า ถ้าเป็นต้นไม้มิแก่นแล้วถึงต้นจะเล็กเท่าเข็มก็ใช้ได้ ออกจะกลืนไม่ลง...” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระญาณสังวรญาณภิกขุและนิริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา 2505, เล่ม 19, 163: 3 กันยายน 2483)

หรือ

“...ก็ทำให้ที่สุตรอบ (ของพัทธสีมาเขต - ผู้เขียน) แห่งใดแห่งหนึ่งเกิน 3 โยชน์ไปแม้เพียงปลายเส้นผมเดียว ต้องอาบัติด้วย ทั้งสีมาไม่เป็นสีมาด้วย...” (อรรถกถาวิมุตตินิฉัย ตติยชนพรม ใน มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525, 415)

จะเห็นว่าอรรถกถาที่ยกมาเพียงเล็กน้อยเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า พระอรรถกถาเถระท่าน
หลงประเด็น พระคุณเจ้ายังไม่เข้าถึงหัวใจหรือแผนแม่บทของอุโบสถกรรม แต่
กลับไปหลงติดอยู่กับประเด็นปลีกย่อยหยาบหยาบที่ไม่เป็นสาระ ยังความปั่นป่วน
สับสนให้แก่พุทธบริษัทรุ่นหลังเป็นอันมาก ปรากฏการณ์ของใบสีมาหรือหลักสีมา
ที่เราถือกันว่าเป็นกฎเกณฑ์ของพุทธศาสนาของไทยในปัจจุบันก็เกิดขึ้นจากผล
พวงของอรรถกถาทั้งหลายนี้แทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น ชันธุสีมา ที่ล้อมโรงอุโบสถ
หรือมหาสีมา หรือใบสีมาที่มีลายหน้าเดียวหรือ 2 หน้า บั๊กเดียวหรือบั๊กคู่ที่มี
สีมันตริก คั่นอยู่ อีกทั้ง ลูกนิมิต ด้วย

เรื่องของชันธุสีมาและมหาสีมา

การที่ต้องนำเรื่องของ ชันธุสีมา และ มหาสีมา มาทวนใจ ก็เพราะต่อไปจะมี
ความเกี่ยวเนื่องกับวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม แต่ก่อนที่จะเข้าเรื่องของ
หลักสีมาของวัดราชประดิษฐและก่อนที่สมองเล็กๆ ของเราจะสับสนไปมากกว่านี้
ก็จะกล่าวพอเป็นสังเขปว่า เมื่อเวลาผ่านไปหลังพุทธกาล สงฆ์ทั้งหลายก็ต้องการ
ความเป็นอิสระจึงได้กำหนดเขตสีมาให้เล็กลงเพื่อความกะทัดรัดสะดวกและคล่อง
ตัวในการทำสังฆกรรม เพราะเมื่อจะทำอะไรกันสักทีก็ต้องวุ่นวายรวบรวมสงฆ์
เพื่อการ สมมติ หรือความเห็นพ้องต้องกัน ในการนี้สงฆ์จึงได้กำหนด พัทธสีมา
เขต ออกให้เล็กลงโดยสอดไส้ไว้ภายในพัทธสีมาเขตใหญ่ พัทธสีมาเขตย่อยๆ นี้
เรียกว่า ชันธุสีมา (เขตเล็ก - ด้านใน) ส่วนพัทธสีมาเขตใหญ่ที่ชันธุสีมาสอดไส้
อยู่ภายในนั้นเรียกว่า มหาสีมา (เขตใหญ่ - ด้านนอก)

ในระยะแรก ชันธุสีมา (ด้านใน) ก็คือ อารามหรือวัดแต่ละวัดที่อยู่ในเขตของเมือง
หรืออำเภอนั้นๆ เมืองหรืออำเภอก็นับว่าเป็น มหาสีมา (ด้านนอก) เพราะในพุทธ
บัญญัตินั้นก็คือ คามสีมา หรือนิคมสีมา อันหมายถึง เขตชุมชน ซึ่งเป็นเขตสีมา
ที่สงฆ์ไม่ต้องกำหนดขึ้นใหม่หรือพัทธสีมา เพราะชาวบ้านเขากำหนดของเขา

กันไว้แล้ว ฉะนั้น หากกำหนดเขตสีมาย่อยลงหรือ **ขันขสีมาเขต** สงฆ์ที่อยู่ในเมืองเดียวกันก็ไม่จำเป็นต้องป่าวประกาศให้มาชุมนุมกันทั้งอำเภอ เพียงรวบรวมสงฆ์ที่อยู่ในอารามหรือ **เขตขันขสีมา** เดียวกัน ก็สามารถทำสังฆกรรมได้ดังสมประสงค์ แต่ด้วยความมั่งง่ายของสงฆ์หรืออะไรก็ตามจะเถา สงฆ์จึงได้กำหนดเขตขันขสีมาให้แคบเล็กลงไปอีกจากเขตของอารามทั้งหมดให้เหลือเพียงวาเดียวจากผนังโรงอุโบสถและต่อมาก็แนบติดไว้กับผนังโบสถ์ (ดังเช่นกรณีของวัดบวรนิเวศวิหาร) ทั้งนี้ ก็เพื่อที่จะเสี่ยงกฎของพระพุทธองค์ที่ว่า สงฆ์ในเขตพัทธสีมาเดียวกันจะต้องมาชุมนุมกันโดย **พร้อมเพรียง** ฉะนั้น ในกรณีนี้สงฆ์ที่อยู่นอกแนวเขตขันขสีมาหรือในกรณีนี้โบสถ์ที่ปักอยู่รอบโบสถ์ก็ไม่จำเป็นต้องมาร่วมทำสังฆกรรมหากไม่ว่างหรือขี้เกียจทั้งที่อยู่ในวัดเดียวกัน

เรื่องของสีมันตริก

คราวนี้ก็ต้องมาทำความเข้าใจในเรื่องสีมันตริก เพราะต่อไปในบทความนี้จะมีการกล่าวถึงเมื่อมี **ขันขสีมา** (เขตเล็ก - ด้านใน) และ **มหาสีมา** (เขตใหญ่ - ด้านนอก) และเพื่อให้เขตของทั้งสองแยกออกจากกัน คือ ไม่ให้มาทับซ้อนกัน “เพื่อมิให้เขตสีมาทั้งสองระคนกัน” (วชิรญาณวโรรส 2539, 551) จึงต้องควรจะมีเส้นที่วางแนวกันชนระหว่างเขตทั้งสอง เขตแนวกันชนนี้ เรียกว่า **สีมันตริก** ในอรรถกถาว่า

“...ครั้นสมมติสีมาแล้ว พึงว่าศิลาหมายสีมันตริกไว้ภายนอก สีมันตริกกว่าโดยส่วนแคบที่สุด ประมาณศอก 1 ก็ควร ในกรุนที่แก้วว่ แม้ประมาณศืบ 1 ก็ควร ในมหาปฐจรีแก้วว่แม้ประมาณ 4 นิ้วก็ควร... สีมันตริกย่อมควบถึงคามเขต...” (อรรถกถาวิธีการผูกขันขสีมา ใน มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525, 410)

ดังนั้น **สีมันตริก**ย่อมควบถึงคามเขต ความนี้ได้โปรดอย่าลืม

อันที่จริงสีมันตริกนี้มีมาแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว ครั้งเมื่อพระฉัพพัคคีย์สมมติเขตสีมาไปทับซ้อนเขตสีมาที่มีอยู่แล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงร้องแรกแหกกระเชอไปฟ้อง

พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงห้ามมิให้กำหนดเขตสีมาทับซ้อนกันโดยต้องเว้นระยะระหว่างเขตพัทธสีมาไว้ (มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525, 407) สีมณฑริกปรากฏขึ้นในรูปของการปักใบสีมาซ้อน 2 ใบ หรือ 2 ชั้น มีที่ว่างเว้นไว้ระหว่างกัน (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 หลักละหมาเดิม วัดโคกหม้อ
จ.ราชบุรี เป็นหลักละหมา 2 ชั้นโดยมีสีมณฑริก
คั่นกลาง

เรื่องของลูกนิมิต

หลังเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2310/ค.ศ. 1767) ผู้รู้ทั้งหลาย ได้ล้มหายตายจากไป อีกทั้งตำรับตำราที่ถูกละทิ้งไปจนหมด “พระศาสนาของวงษะนั้นอันตรธานมาแต่กรุงเก่าแล้ว” (ปวเรศวรียาลงกรณ์ 2466, 3) จึงจะเห็นว่า ในโครงการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ได้ทรงยึดเอาพระไตรปิฎกเป็นสรณะ เช่น ในพระราชกำหนดต่างๆ สิ่งใดที่ไม่อยู่ในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถา ก็จะถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องหรือนอกกรีต ฉะนั้นพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น พิธีผูกพัทธสีมา ควรจะต้องมีความพยายามที่จะกระทำขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับที่ระบุไว้ในอรรถกถาอันได้กำหนดไว้ว่า เมื่อผูกสีมา

จะต้องมีการทักนิมิต แต่ก็ได้เกิดปัญหาขึ้นเพราะ นิมิต (เครื่องหมาย) ที่ว่านี้ไม่เคยมีปรากฏอยู่ในประเพณีมาแต่เดิม แผ่นหินที่ปักอยู่รอบโรงอุโบสถนั้นคงไม่ใช่เพราะแต่ไหนแต่ไรตลอดมาก็เรียกกันว่า ใบสีมา ดังนั้น จึงต้องมีการเพิ่มขึ้นตอนของการ “ทักนิมิต” เข้าไปในพิธีกรรมที่ต้องมีลูกนิมิตและการฝังลูกนิมิตเพื่อให้ครบและสอดคล้องตามที่ระบุไว้ในอรรถกถา (อรรถกถาการผูกขันทีสีมา ใน มหามกุฏราชวิทยาลัย 2535, 410) โดยไม่มีใครเฉลียวใจเลยว่า ใบสีมา นั้นก็คือ นิมิต นั้นแล

สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงให้ความสนพระทัยในเรื่องของลูกนิมิตนี้เป็นอันมาก

“...ด้วยเวลานั้น มีพระประสงค์ที่จะตรวจแต่ลูกนิมิตของโบราณว่าทำกันอย่างไร ได้ให้ชุดชั้นสูตรตรงที่สีมาพังแล้วแห่งหนึ่ง คั้นเท่าไรก็ไม่พบลูกนิมิตจึงเข้าพระทัยว่า แต่โบราณเห็นจะถือเอาหินใบสีมาเองเป็นนิมิต...” (ดารงราชานภาพและนริศราวุธดิวงศ์ 2505, 18: 168, 18 มิถุนายน 2483)

ด้วยเหตุนี้ ลูกนิมิต จึงได้อุบัติและถูกเรียกขึ้นเมื่อต้นสมัยกรุงเทพมหานครนี้เอง

หลังจากปูพื้นฐานพอสังเขปเกี่ยวกับหลักการสีมาเขตตามหลักวินัยปิฎกและการตีความของอรรถกถาจารย์ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงแบบธรรมเนียมเรื่องสีมาเขตเป็นแบบไทยๆ จนถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้วนั้น พัฒนาการของระบบสีมาเขตได้เปลี่ยนแปลงขนานใหญ่โดยการปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2347 - 2411/ ค.ศ. 1804 - 1868) ตั้งแต่ทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุ (พ.ศ. 2367 - 2394/ ค.ศ. 1824 - 1851) และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ (พ.ศ. 2394 - 2411/ ค.ศ. 1851 - 1868) รูปธรรมของการตีความเรื่องสีมาจะค่อยๆ สืบแดงประจักษ์ผ่านการจัดการระบบสีมาเขตของอารามหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระองค์

เริ่มด้วยสีมาวิบัติของวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส)

อุดมการณ์ของพระวชิรญาณภิกขุ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4) ในการตั้งธรรมยุติกนิกายทรงประกาศว่า หัวใจของธรรมยุติกนิกาย คือ การกลับไปสู่สังฆธรรมที่เป็นพุทธวัจนะ (นฤมล 2525, 75) อรรถกถาซึ่งแต่งขึ้นโดยอรรถกถาจารย์ทั้งหลายไม่สมควรที่จะนำมาเป็นสรณะ เพราะ “คำกล่าวของพวกอาจารย์ทั้งหลายนั้น ยังแฝงด้วยกิเลสของผู้กล่าวซึ่งเป็นปุถุชนอยู่” (ปวเรศ วิทยาลัยการณ 2466, 5)

ครั้นเมื่อปี พ.ศ. 2373 (ค.ศ. 1830) พระวชิรญาณภิกขุทรงปรารภขึ้นด้วยเรื่องสีมาว่า

“...การที่ทำทุกวันนี้เป็นการหยาบไม่มั่นคง ไม่สำเร็จด้วยอำนาจสงฆ์ เป็นการเนื่องด้วยฆราวาศไป คนทุกวันนี้ไม่มีใครรู้สีมาลักขณโดยพิสดาร ทำเอาตามลัทธิอาจารย์ที่ตนได้เห็นมา ทรงรังเกียจดังนี้จึงให้ชุกก่อนศิลาณิมิตรในวัดสมอรายนั่นขึ้นมาดูก็เห็นว่าเล็กไม่ควรจะเป็นนิมิตได้...ทรงสังเวชสลดพระไทยด้วยสีมาพิบัติ จึงสืบหาสงฆ์บริษัที่อุปสมบทมาแต่โบราณ สีมาที่เขาเล่าว่าเป็นของพระอรหันตผู้ได้ 18 รูป มาเป็นคณปรกการกสงฆ์ให้อุปสมบทกรรมซ้ำอีกครั้งหนึ่งในสีมาน้ำวัดสมอราย เมื่อศักราชล่วงไปได้ 1192 ปีขานโทศกอีกครั้งหนึ่ง...” (ปวเรศวิทยาลัยการณ 2466, 5)

ในการอุปสมบทใหม่ในครั้งนั้น (พ.ศ. 2373/ค.ศ. 1830) พระองค์ทรงใช้อุททุกเขปสีมา หรือสีมาน้ำ (พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2499, 33) “ในสีมาน้ำ (หน้า - ผู้เขียน) วัดสมอราย” (ปวเรศวิทยาลัยการณ 2466, 6) และมีได้ใช้สงฆ์ไทย หากเป็นสงฆ์มอญ 18 รูป ที่สืบเนื่องมาแต่ “สงฆ์บริษัที่อุปสมบทมาแต่โบราณ” คือสงฆ์มอญที่สืบเนื่องมาแต่การอุปสมบทในกัลยาณสีมา (พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2499, 32) มาเป็น “คณปรก” ประกอบพิธีอุปสมบท (ปวเรศวิทยาลัยการณ 2466, 5)

เมื่อถึงคราวนี้ก็จำเป็นจะต้องกลับไปกล่าวถึงสงฆ์มอญที่ได้ทำการอุปสมบทในกัลยาณีสีมาเขต เพื่อจะได้เห็นความสัมพันธ์ในการอุปสมบทใหม่ของพระวชิรญาณภิกขุใน อุทกุกเขปสีมาเขต ในแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) และ กัลยาณีสีมาเขต

กัลยาณีสีมาเขต

เรื่องกัลยาณีสีมาเขตคงต้องย้อนกลับไปเมื่อ พ.ศ. 2019 (ค.ศ. 1476) ที่รามัญประเทศหรือมอญ พระเจ้ารามธิบติมหาราชหรือที่รู้จักกันในพระนามว่า พระเจ้าธรรมเจดีย์ (พ.ศ. 2015 - 2035/ ค.ศ. 1472 - 1492) ทรงส่งคณะสงฆ์ 22 รูปไปอุปสมบทใหม่ที่เกาะลังกาเพื่อต่อไปพระพุทธรศาสนาในพระราชอาณาจักรของพระองค์จะมีความบริสุทธิ์ในจาริกกัลยาณีสีมาพระเจ้าธรรมเจดีย์ได้ทรงจารหมายเหตุที่ค่อนข้างจะละเอียดถึงขั้นตอนของการอุปสมบทที่แม่น้ำกัลยาณีในศรีลังกา มีการผูกเรือขึ้นเป็นแพขึ้นเป็น อุทกุกเขปสีมาเขต หรือ นทีสีมา ก็เรียก ก่อนอุปสมบทสงฆ์ที่ขอบวชต้องกลายสภาพเป็นคฤหัสถ์หรือบุคลลธรรมดาแล้วจึงบรรพชาเป็นสามเณรก่อน ครั้นเมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุแล้วพระเจ้ากรุงลังกาขณะนั้น คือ พระเจ้าภูวเนถพาลุ จึงถวายสมณศักดิ์ให้แก่ภิกษุทั้งหลายที่เดิมก่อนอุปสมบทนั้นเป็นเถระ ให้เป็น สามิ (Taw Sein Ko 1892, 79)

เมื่อภิกษุทั้งหลายกลับมาถึงรามัญประเทศ พระเจ้าธรรมเจดีย์ก็ทรงตระหนักไว้ว่า หากพิธีอุปสมบทที่จะประกอบขึ้นในรามัญประเทศกระทำในสีมาเขตที่ไม่บริสุทธิ์แล้วไซ้ก็รังแต่การอุปสมบทใหม่จะหาความบริสุทธิ์ไม่ เพื่อรวบรัดตัดความให้สั้นลง พระเจ้าธรรมเจดีย์จึงได้เสาะแสวงหาพื้นที่อันบริสุทธิ์สมควรที่จะสมมติสีมาและเมื่อได้ผูกพัทธสีมาขึ้นใหม่โดยใช้หลักหินเป็นนิมิตบอกเขตจึงเรียกพัทธสีมาเขตนี้ว่า กัลยาณีสีมา (กัลยาณีสีมา) ปัจจุบันอยู่ที่เมืองพะโคหรือหงสาวดีส่วนจาริกกัลยาณี ก็คือ ศิลาจารึกที่พระเจ้าธรรมเจดีย์ได้บันทึกความเป็นมาของพุทธศาสนาใน นิภายเถรวาท จนถึงการอุปสมบทใหม่ในแม่น้ำกัลยาณี และกัลยาณีสีมาเขตที่เมืองพะโค

อันนิกายเถรวาทนี้แยกออกมาจากนิกายมหายานที่ศาสนาเถรวาทเมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ 12 - กลางพุทธศตวรรษที่ 13 (คริสต์ศตวรรษที่ 7) ซึ่งนิกายมหายานก็แยกมาอีกทีจากนิกายวัชรยาน อันก็ได้แยกมาอีกจากนิกายสถรวาทในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช นิกายเถรวาทนี้รับเอาคตินิยมของลัทธิมหายาน เช่น การอุทิศส่วนบุญกุศลของตนเองให้แก่อื่นเข้ามาประกอบกับ “สั่งสอนเดิมของพระเถระผู้ใหญ่” (ปริยะ 2553, 61) คือ ไม่ใช่เป็น “ลัทธิธรรมที่เป็นพุทธวัจนะ” (นฤมล 2525, 75) นิกายเถรวาทในลังกาก็แยกออกได้เป็น 3 คณะ (นิกายย่อย) อันได้แก่ มหาวิหารวาสิน อภัยคีรีวาสิน และ เชตวันียะ ในการสืบพระศาสนาของพระเจ้าธรรมเจดีย์ก็คือ การสืบมาจากคณะมหาวิหารวาสินนั่นเอง

ส่วนสำคัญของศิลาจารึกกัลยาณีก็คือ ตอนที่พระเจ้าธรรมเจดีย์ได้ทรงจารึกหมายเหตุขั้นตอนของการอุปสมบทในแม่น้ำกัลยาณีที่ลังกาอย่างละเอียด อีกทั้งการสมมติขันทีสี่มาเขตใหม่ในรามัญประเทศ จารึกทั้งหมดมี 10 หลัก แต่ละหลักสูงเท่าห้อง 3 หลักจารเป็นภาษาบาลี อีก 7 หลักเป็นภาษามอญ ปัจจุบันคงเหลือเพียงเศษเก็บไว้ในโรงมุงสังกะสี (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 หลักศิลาจารึกสี่มาเขตวัดกัลยาณี เมืองพะโค (หงสาวดี) ประเทศพม่า

ภาพที่ 3 หลักสี่มาของขันทีสี่มาเขตโรงอุโบสถวัดกัลยาณี เมืองพะโค ประเทศพม่า

เรื่องทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะในภายหลังพวกทหารรับจ้างโปรตุเกสได้ก่อกบฏเมื่อ พ.ศ. 2142 (ค.ศ. 1599) นำโดยนายเดอ บริโต (de Brito) ยกทัพเรือหัวงเข้ามา ยึดเมืองพะโค ระหว่างนั้นพวกโปรตุเกสก็เฝ้าก็ออกอาละวาดทำลายทุกอย่างที่ขวางหน้ารวมทั้งศิลาจารึกกัลยาณีสีมาเหล่านีด้วย เดชะบุญที่ความในศิลาจารึกทั้งหมดได้ถูกถอดไว้ในพิพิธภัณฑสถานหรือสมุดข่อยเรียบร้อยแล้ว โรงอุโบสถกัลยาณีสีมาต้องประสบกับชะตากรรมซ้ำครู่อีกครั้งในคราวที่พระเจ้าอลองพญาเข้ายึดทำลายเมืองพะโคเมื่อ พ.ศ. 2300 (ค.ศ. 1757) และพังพินาศลงในคราวแผ่นดินไหวเมื่อ พ.ศ. 2473 (ค.ศ. 1930) โรงอุโบสถกัลยาณีสีมาได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ทั้งหมดโดยนายพลอุ (U Nu) เมื่อ พ.ศ. 2497 (ค.ศ. 1954) หลักสีมาใหม่ของกัลยาณีสีมาเขตทำขึ้นอย่างมั่นคง เป็นหลักปูนเสริมเหล็กทรงกระบอกขนาดใหญ่ให้แผ่นดินไหวอีกสักกี่ครั้งก็หักพังอีกสักกี่หนก็ไม่เขยื้อน (ภาพที่ 3)

ขันตสีมาใหม่แห่งวัดสมอราย

ในการที่พระวชิรญาณภิกขุได้ประกอบพิธีอุปสมบทใหม่ในแม่น้ำหน้าวัดสมอราย ก็คงทำตามคำแนะนำของพระสงฆ์มอญที่ได้ลำดับตามความในจารึกกัลยาณีสีมา เพราะความในจารึกกัลยาณีสีมายังมิได้ถูกแปลมาเป็นไทยจากความในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2454 (ค.ศ. 1911)

ตามที่ได้กล่าวแล้วว่า เมื่อสงฆ์มอญที่ได้อุปสมบทในแม่น้ำกัลยาณีกลับมาถึงรามัญประเทศ พระเจ้าธรรมเจดีย์ก็ทรงให้สงฆ์สมมติเขตพัทธสีมาขึ้น อันเรื่องนี้อาจจะเป็นเรื่องแปลกที่ว่า เพราะเหตุใดที่ลังกาจึงได้มีการอุปสมบทกันใน อุทกุชเชปสีมาเขต และด้วยเพราะเหตุใดเมื่อมาถึงรามัญประเทศจึงได้สมมติเขตพัทธสีมาขึ้นบนบก เรื่องนี้คงไม่เกี่ยวกับในน้ำหรือบนบก ประเด็นอยู่ที่ “เขตสีมาอันบริสุทธิ์” สันนิษฐานว่า พระวชิรญาณภิกขุได้ดำเนินตามขั้นตอนของกัลยาณีสีมาจากสงฆ์มอญ โดยเมื่อได้อุปสมบทในอุทกุชเชปสีมาเขตแล้วพระองค์ก็ได้ทรงผูกขันตสีมา

ของวัดสมอรายขึ้นใหม่ โดยหลักฐานมีให้เห็นบนใบสีมาในแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 4) ร่วมสมัยกับอุทกกุ-
เขปสีมาเขตของพระวชิรญาณภิกขุซึ่งยังสถิตอยู่ที่เดิม (in situ) หน้าโรงอุโบสถ
ใหม่ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สร้าง
เมื่อปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ราว พ.ศ.
2451 (ค.ศ. 1908) แต่ยังสงสัยอยู่ว่า พระวชิรญาณภิกขุจะใช้ตัวใบสีมาดังกล่าว
เป็นนิมิตดั่งเช่นพระเจ้าบรมมหาราชวังหรือไม่ หรือยังคงใช้การทักและฝังลูกนิมิตตาม
ที่นิยมปฏิบัติกันขณะนั้นหรือไม่

ภาพที่ 4.1 โรงอุโบสถใหม่วัดราชาธิวาส ยังคง
มีใบสีมาสมัยรัชกาลที่ 3 ตั้งอยู่หน้าโรงอุโบสถ

ภาพที่ 4.2 ภาพขยายใบสีมา
ในพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3
หน้าโรงอุโบสถใหม่วัดราชาธิวาส

วัดบวรนิเวศวิหาร (วัดใหม่)

วัดบวรนิเวศวิหารนี้เป็นวัดที่มีมาก่อนที่พระวชิรญาณภิกขุจะได้เสวยราชสมบัติ
พระองค์ได้ทรงย้ายมาจากวัดสมอรายมาประทับจำศีลอยู่วัดบวรนิเวศวิหารเมื่อ
พ.ศ. 2379 (ค.ศ. 1836) และประทับอยู่ 15 ปี ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์

“...ครั้นอยู่มาทรงปรารภรังเกียจด้วยสีมาครบเกี่ยวว่า ที่สามมุขผูกแต่มุขเดียวไม่ชอบกล จึงทูลขอที่เสียใหม่ทั้งสามมุข ยักขยายออกไปเท่าแนวสงไสยโดยรอบ แล้วชำระถอนสมมุติผูกอยู่หลายวัน ได้นำฉันทะทำกันแต่พระในวัดเป็นการเสียบๆ...” (ปวเรศวรียาลงกรณ์ 2466, 15)

ในการนี้ พระวชิรญาณภิกขุได้ทรงขยายเขตสีมาของวัดบวรนิเวศวิหารจากที่เคยแนบติดอยู่กับผนังโบสถ์ให้มีบริเวณออกมาโดยมีต้นไม้และเสาศิลาเป็นนิมิต

“...กลับมา (จากวัดนอก หรือวัดบรมสุข หรือวัดบรมนิวาส-ผู้เขียน) สมมุติสีมาวัดเรา (วัดบวรนิเวศวิหาร-ผู้เขียน) เสียใหม่ ขยายออกไปให้โตให้ควรแก่สังฆกรรมได้ ทั้งในโบสถ์นอกโบสถ์ ด้านหน้าเอาต้นจันทร์เพนนิมิตร ด้านหลังเอาเสาศิลาปักเพนนิมิตร ให้มีสัญญาณดังตะโพน...” (ปวเรศวรียาลงกรณ์ 2466, 15)

การเอาต้นไม้มาเป็นนิมิต พระวชิรญาณภิกขุได้ย้อนกลับไปถือเอาหนึ่งในแปดนิมิตบอกเขตครั้งพุทธกาลกลับมาใช้ ส่วนนิมิตเสาศิลาก็คือเสาศิลาขอมจากเมืองจีน (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 เสายอดบัวตูมจากเมืองจีน

พระวชิรญาณภิกขุทรงใช้เป็นหลักนิมิตในการขยายเขตพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

วัดบรมนิวาส (วัดบรมสุข หรือวัดนอก)

กลับความมาวัดนอกหรือวัดบรมนิวาส เดิมชื่อวัดบรมสุขที่พระวชิรญาณภิกขุทรงได้รับการถวายมาและเมื่อได้ขึ้นครองสิริราชสมบัติก็ได้พระราชทานนามวัดนี้ใหม่ว่า วัดบรมนิวาส ใบสีมาที่เราเห็นอยู่รอบโรงอุโบสถวัดบรมนิวาสนั้น (ภาพที่ 6) เป็นของเดิมแต่ครั้งที่เคยเป็นวัดบรมสุขเมื่อครั้งพระวชิรญาณภิกขุทรงสร้างโรงอุโบสถใหม่ พระองค์ท่านก็ทรงมิได้ไปเปลี่ยนชนบทสีมาเขตที่มีอยู่เดิมแล้วเพราะจะเป็นการชักความให้ยาว ไหนจะต้องทำพิธีถอนชนบทสีมาเขตของเดิมและต้องมาผูกขึ้นใหม่ในที่ดินเดิมอีก เป็นการเสียเวลาและไร้เหตุผลอีกต่างหาก

สีมาเขตที่พระวชิรญาณภิกขุทรงผูกให้วัดนอกก็คือ มหาสีมาเขต ปัจจุบันยังคงให้เห็นที่มุมกำแพงวัด เป็นหินธรรมชาติขนาดเชิง (ภาพที่ 7)

ภาพที่ 6 ใบสีมาวัดบรมนิวาส
(วัดนอก) กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 7 หลักลมหาสีมาเขตวัดบรมนิวาส
(วัดนอก) กรุงเทพมหานคร

ที่น่าสังเกตอีกประการก็ที่ได้มีการเรียก **ฉันทะ** เมื่อผูกมหาสีมาเขตของวัดนอก ส่วนที่วัดบวรนิเวศวิหารตามที่ได้กล่าวแล้วว่า “ได้นำฉันทะทำกันแต่พระในวัดเป็น

การเจียบจ" โดยวัดนอกนี้อยู่ในคามสีมาเขตของชุมชน ฉะนั้น ชันตสีมาเขตของวัดนอกก็อยู่ในคามสีมาเขต (คือ มหาสีมาเขตนั่นแล) ของชุมชนนั้น (ไม่เข้าใจกลับไปอ่านบทความตอนต้น) ความตั้งใจของพระวชิรญาณภิกขุก็คือ ต้องการจะแยกสีมาเขตของวัดนอกออกมาจากคามสีมาเขตของชุมชน

ในอรรถกถาได้กำหนดขั้นตอนของการผูกมหาสีมาที่จะต้องมีความหมายไปแจ้งสำนักสงฆ์ต่างๆ ที่อยู่ในคามสีมาเขตเดียวกันว่าจะผูกมหาสีมา สำนักสงฆ์ต่างๆ ในเขตคามสีมาก็จะต้องเห็นชอบด้วย โดยส่งตัวแทนมาก็ได้ ในอรรถกถาเรียกว่า **ภิกษุควรแก่งันทะ** ในการนี้ พระวชิรญาณภิกขุทรงดำเนินตามขั้นตอนของอรรถกถา ผู้เขียนเชื่อว่า การดำเนินการทั้งหมดนี้พระวชิรญาณภิกขุทรงได้คำแนะนำมาจากพระมอญแทบทั้งสิ้น เพราะไม่ผิดเพี้ยนไปจากความเป็นศิลาจารึกกัลยาณีสีมา ไม่ว่าจะเป็นกำหนดเขตของมหาสีมาก่อนที่จะผูกชันตสีมา อีกทั้งต้องมีการขอฉันท์ทั้งหมดทั้งปวงไม่เคยปรากฏในการผูกพัทธสีมาเขตในพระราชอาณาจักรสยามไม่ว่าจะเป็นการกำหนดมหาสีมาเขตหรือการขอฉันท์ ทั้งหมดเป็นของใหม่ที่พระวชิรญาณภิกขุทรงมีพระดำริริเริ่ม

สีมาเขตวัดมหาพฤฒาราม (วัดท่าเกวียน หรือวัดตะเคียน)

วัดมหาพฤฒารามนี้เป็นวัดแรกที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์หลังจากขึ้นครองราชย์ เดิมชื่อวัดท่าเกวียน พระองค์ทรงเปลี่ยนชื่อมาเป็นวัดตะเคียนและวัดมหาพฤฒารามในที่สุด เมื่อพระองค์เสด็จมาทอดพระเนตรด้วยพระองค์เองพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงพระราชศรัทธาสร้างขึ้นมาเป็นพระราชกุศลร่วมกันทั้งสองพระองค์ โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมมหาพิไชยญาติ (ทัต) เป็นแม่กองสร้างขึ้นใหม่

การวางใบสีมาของวัดมหาพฤฒารามแนบอยู่กับเสาระเบียงโรงอุโบสถแทนที่จะอยู่ในซุ้ม (ภาพที่ 8 และภาพที่ 9) เรื่องนี้ถือว่าเป็นการประดับใบสีมาแบบวงหน้า เช่นที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดชนะสงคราม หรือวัดบวรนิเวศวิหารอันเป็นวัดวงหน้าได้หรือไม่ เพราะหากจะว่าตามลักษณะที่ถูกต้องของการติดแผ่นสีมาแบบวงหน้าแล้วแผ่นสีมาก็ควรติดแนบอยู่บนผนังด้านนอกของโรงอุโบสถมิใช่บนเสาระเบียง

ภาพที่ 8 แผ่นสีมานั่ง
วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 9 แผ่นสีมาคดติดผนัง
วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

การติดใบสีมาของวัดมหาพฤฒารามนี้เป็นก้าวแรกที่จะนำไปสู่สีมาเขตแบบ 2 ชั้น เช่นที่วัดปทุมวนาราม และ 3 ชั้น เช่นที่วัดโสมนัสวิหารซึ่งจะได้นำแสดงต่อไป อนึ่งโปรดสังเกตว่า รูปแบบ “ปกเกล้า” ของใบสีมาวัดมหาพฤฒารามนั้นเป็นเส้นตรงสืบเนื่องมาแต่ใบสีมา “แบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3”

เรื่องของมหาสีมาเขต

มหาสีมาเขตวัดโสมนัสวิหาร

หลังจากวัดมหาพฤฒารามแล้ววัดโสมนัสวิหารก็เป็นวัดลำดับต่อมาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาหลังจากขึ้นครองราชย์ได้ 2 ปี คือ เมื่อ พ.ศ. 2396 (ค.ศ.1853) เพื่อเฉลิมพระเกียรติและทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลแก่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชเทวี สมเด็จพระอัครมเหสีในพระองค์ ภายในกำแพงสมมติเป็นหลักสีมาชั้นนอกโดยมีหลักหินเป็นนิมิต (ภาพที่ 10) อยู่ในซุ้ม (ภาพที่ 11) รอบโรงอุโบสถมีหลักสีมาอยู่ 2 ชั้น ชั้นแรกอยู่ในรูปของแท่งสีมาเจาะโปร่ง 4 ด้านตั้งบนกำแพงแก้วของฐานไพที (ภาพที่ 12)

สีมาเขตวัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 10 แท่งหินหลักสีมา
ชั้นนอก

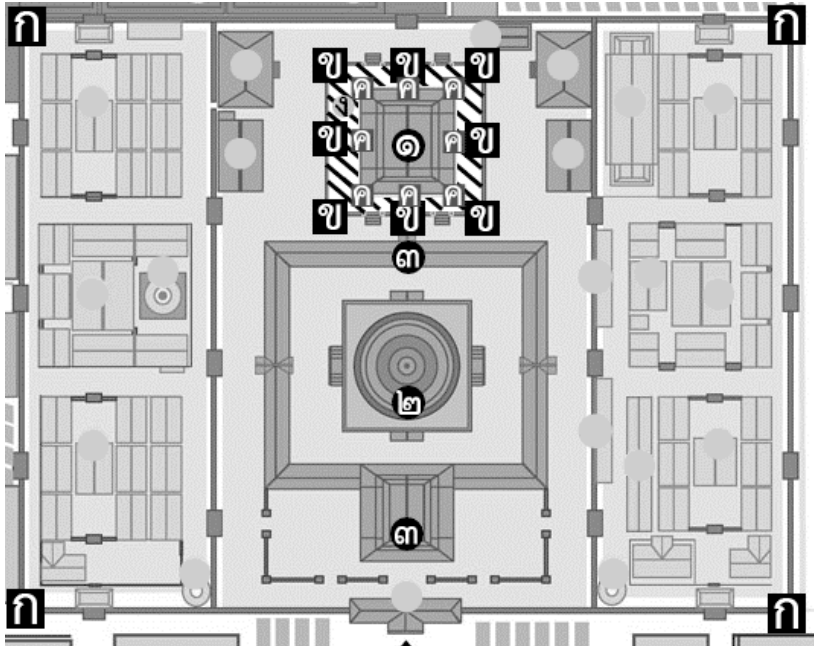

ภาพที่ 11 ซุ้มหลักสีมา
ชั้นนอก

ภาพที่ 12 แท่งปูนก่อเป็นหลัก
สีมาบนกำแพงแก้ว (ชั้นกลาง)

แผนผังที่ 1 วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร
(ปรับปรุงจาก: วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร 2004)

คำอธิบายแผนผังวัดโสมนัสวิหาร

- ก. หลักรมหาพัทธสีมา (ชั้นนอก) บนกำแพงวัด (ดู ภาพที่ 11)
- ข. หลักรัสีมาภายนอกสีมาวัตร (ชั้นกลาง) บนฐานกำแพงแก้ว (ดู ภาพที่ 12)
- ค. หลักรัสีมา (ชั้นใน) บนเสาระเบียงพระโบสถ์ (ดู ภาพที่ 13, 14)
- ง. ฐานไฟ (พื้นที่แรงงาด้วยเส้นเฉียง) คือ สีมาวัตร หรือพื้นที่คั่นกลางระหว่าง หลักรัสีมาชั้นกลาง (ข) และชั้นใน (ค)
1. โรงอุโบสถ 2. เจดีย์ 3. พระวิหารและวิหารคด

อัน มหาสีมา ที่ว่านี้ เตาที่เข้าใจไม่เคยปรากฏมาก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะนำมากล่าวอ้างจึงต้องทำความเข้าใจก่อนที่จะหลงประเด็นไปมากกว่านี้ ได้กล่าวแล้วว่า การปักโบหรือหลักสีมาคู่หรือซ้อน (ดู ภาพที่ 1) ก็เพื่อช่องระหว่างโบสีมาทั้งสองจะได้เกิด **สีมันตริก** ซึ่งมีหน้าที่เพื่อกันมิให้พื้นที่ภายนอกเข้าไประคนกับพื้นที่ภายในที่ เรียกว่า **ชั้นขสีมา** หลักสีมาด้านนอกเรียกว่า **หลักภายนอกสีมันตริก** หลักสีมาภายในของก็คือ **หลักชั้นขสีมา** **สีมันตริก** ก็คือพื้นที่ระหว่าง **หลักสีมาภายนอกสีมันตริก** และ **หลักชั้นขสีมา** ดังความในพระไตรปิฎกว่าไว้

“...ครั้นสมมติสีมาแล้ว พึงว่าศิลาหมายสีมันตริกไว้ ภายนอกสีมันตริก ว่าโดยส่วนแคบที่สุด ประมาณศอก 1 ก็ควร ในกรุนที่แก้วว่า แม้ประมาณศืบ 1 ก็ควร ในมหาปุจจริ แก้วว่าแม้ประมาณ 4 นิ้วก็ควร...สีมันตริกย่อมควบถึงคามเขต...” (อรรถกถาวิธิการผูกชั้นขสีมา ใน มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525, 410)

ในกรณีที่วัดบรมนิวาสหรือวัดบรมสุขหากแห่งหิน (ดู ภาพที่ 7) หมายถึงจะให้เป็นหลักสีมาภายนอกสีมันตริกแล้วไซ้ พื้นที่ระหว่างแห่งหินนี้ไปจนถึง **เขตชั้นขสีมา** ซึ่งก็คือ โบสีมารอบโรงอุโบสถ (ดู ภาพที่ 6) ก็ต้องเป็นพื้นที่ของ **สีมันตริก** นอกเสียจากว่า แห่งหินดังกล่าว (ดู ภาพที่ 7) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมายถึงให้เป็นหลักเขตของ **วิสุงคามสีมา** เพื่อตัดแยกอารามออกจากพระราชอาณาเขต เพราะเรื่องนี้ได้อยู่ในพระราชดำริของพระองค์ ตลอดเวลา ดังปรากฏในจารึกบนเส้า “มหาสีมา” หรือ “มหาพัทธสีมา” ของวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามว่า

“...ขอถวายเสาลิลาในทิศ ซึ่งปักไว้ในทิศทั้ง 8 เพื่อจะให้เปนนิมิตมหาพัทธสีมา...” (จารึกหลักที่ 193 ใน สำนักนายกรัฐมนตรี 2521, 15 – 16)

“...ให้เปนส่วนตัดขาดจากพระราชอาณาเขต เปนแขวงวิเศษ เรียกว่า วิสุงคามสีมา...” (จารึกหลักที่ 193 ใน สำนักนายกรัฐมนตรี 2521, 11)

ฉะนั้น ตามความหมายของพระองค์ มหา (พทธ) สีม่า ก็คือ วิสุงคามสีมา นั้นแล

เมื่อมาถึงการกำหนดสีมาเขตของวัดโสมนัสวิหาร พระองค์ได้ชี้แห่งหิน (ดู ภาพที่ 10) กำหนดเขตอยู่ภายในกำแพงของวัดทั้งสี่มุมให้เป็น **หลักมหาพทธสีมา** หรือจะเรียกว่า **วิสุงคามสีมา** ก็ย่อมได้ (ดู แผนผังที่ 1) รอบฐานไพทีบนกำแพงแก้วของโรงอุโบสถ (ดู แผนผังที่ 1) มีแท่งปูนสี่เหลี่ยมเจาะโปร่งสี่ด้าน (ดู ภาพที่ 12) แท่งปูนดังกล่าวก็คือ **หลักสีมาภายนอกสมันตริก** ตามที่กำหนดไว้ในอรรถกถา ทางวัดก็รับรู้สืบเนื่องกันมาว่า “มีสมันตริก เนื่องจากวัดนี้เป็นมหาสีมา” (กรมการศาสนา 2525, 115) จึงจะเห็นว่า ได้เกิดความเข้าใจสืบเนื่องผิดๆ กันมาว่า สงฆ์สามารถจะประชุมทำสังฆกรรมได้ทั้งในโรงอุโบสถและพระวิหาร “แต่ถ้าทำในพระวิหารจะต้องให้สงฆ์ทุกองค์ในวัดมาร่วมทำพิธี มิฉะนั้น ถือว่าพิธีนั้นเป็นโมฆะ” (ศิลปากร 2525, 42) การเข้าใจผิดนี้คงจะสืบเนื่องมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะจะเห็นว่าไปปรากฏขึ้นอีกเมื่อพระองค์ทรงสถาปนาวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เมื่อ พ.ศ. 2407 (ค.ศ. 1864) อันจะได้แสดงต่อไป

ในกรณีดังกล่าวเมื่อจะใช้วิหารเป็นโรงอุโบสถจำเป็นต้องมีการเห็นชอบร่วมกันในหมู่สงฆ์ที่จะ **สมมติโรงอุโบสถ** ให้กับวิหาร ไม่ใช่ว่านี่จะย้ายไปทำสังฆกรรมที่ไหนก็ได้โดยสักแต่ว่าอยู่ใน **มหาสีมาเขต** เดียวกัน แต่ที่สำคัญกว่านั้นก็คือ ก่อนที่จะสมมติ วิหาร ให้เป็น **โรงอุโบสถ** จำเป็นจะต้องทำพิธีถอนโรงอุโบสถเดิมเสียก่อนเพื่อไม่ให้อยู่ในสภาพเป็นโรงอุโบสถ เพราะหากถ้าโรงอุโบสถเก่าที่ยังไม่ถูกถอนก็จะไปทับซ้อนกับโรงอุโบสถใหม่ (วิหารเดิม) ทำให้เกิดโรงอุโบสถ 2 แห่งขึ้นในเขตพทธสีมาเดียวกัน ต้องย้ำอีกครั้งว่า พระพุทธองค์ห้ามมิให้มีโรงอุโบสถ 2 แห่งในเขตพทธสีมาเดียวกัน เมื่อมาถึงขั้นนี้คงจะต้องย้อนกลับไปดูเรื่องการพระราชทาน **วิสุงคามสีมา** ที่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงส์ ซึ่งเชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้นำมาใช้เป็นมาตรฐานในการประดิษฐานสีมาเขตตามอารามของพระองค์ ใน **มหาวงส์** กล่าวถึงครั้งแรกพระเจ้าทอวานัมปิยติสสะพระราชทาน **วิสุงคามสีมาเขต** ให้แก่พระภิกษุมหันทเถระเพื่อให้เป็นมหาวิหาร โดยเริ่มด้วย

การหลังทักษิโณทกตามธรรมเนียมประเพณีของพราหมณ์เป็นปฐม ส่วนการกำหนดเขตพื้นที่ของอารามที่จะพระราชทานให้นั้นกระทำกันในวันที่ 4 โดยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงค้นไถและถือเอารอยไถนี้เป็นแนว **วิสุงคามสีมาเขต** ของพระอาราม (Geiger 1912, Chapter IV)

จะเห็นว่าการกำหนด **วิสุงคามสีมาเขต** คือ การกำหนดพื้นที่โดยพระเจ้าแผ่นดินที่จะมอบแก่สงฆ์ หากเทียบกับการกำหนดพื้นที่อันเป็นที่เห็นชอบร่วมกันในหมู่สงฆ์ที่เรียกว่า **พัทธสีมาเขต** นั้นผิดกัน ในกรณีของแท่งหินสีมาชั้นนอกสุดที่มุกกำแพงของวัดโสมนัสวิหาร (ดูภาพที่ 10) หรือ **เสามหาพัทธสีมา** ของวัดราชประดิษฐอันจะได้กล่าวต่อไปก็คือ **หลักวิสุงคามสีมาเขต** ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมอบแก่สงฆ์ มิใช่ **พัทธสีมาเขต** ที่เป็นการเห็นชอบร่วมกันในหมู่สงฆ์ตามหลักพุทธบัญญัติ ส่วน **หลักมหาพัทธสีมา** ในความหมายของรัชกาลที่ 4 นั้นก็คือ เขตที่สงฆ์ร่วมกันกำหนดขึ้นภายหลังอันทับซ้อนและร่วมกับ **วิสุงคามสีมา** ที่สงฆ์ได้รับมอบจากพระเจ้าแผ่นดิน ฉะนั้น ทั้ง 2 กรณีจึงอยู่ต่างวาระต่างสถานะกัน หากไม่แยกจากกันก็จะสับสน และ **มหาพัทธสีมา** ก็คือเขตพัทธสีมาใหญ่ซึ่งก็คือเขตพัทธสีมารอบ (กว้างใหญ่สุด) นอกสุดของพระอาราม นิमितชั้นในอยู่ในรูปของแผ่นสีมาหรือใบสีมาแนบติดอยู่กับเสาระเบียงของโรงอุโบสถ (ภาพที่ 13) ที่มุกเป็นแผ่นสีมาคด (ภาพที่ 14) เหล่านี้เป็นนิมิตกำหนดเขต **ชั้น๗สีมา**

ภาพที่ 13 แผ่นสีมาชั้นใน
แบบเสาโรงอุโบสถ
วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 14 แผ่นสีมาคดชั้นใน
แบบเสาโรงอุโบสถ
วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร

เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้รอบพระอุโบสถก็มีนิมิตเป็น 2 ชั้น พื้นที่ระหว่างนิมิตชั้นกลาง คือ แท่งสีมาปูนเจาะโปร่ง 4 ด้านตั้งอยู่บนแนวกำแพงแก้วของฐานไพที (ดูภาพที่ 12) และใบสีมาชั้นในติดบนเสาระเบียงของโรงอุโบสถ (ดู ภาพที่ 13 และภาพที่ 14) พื้นที่บริเวณระหว่างแท่งสีมานำกำแพงแก้ว (ชั้นกลาง) ไปจนถึงใบสีมาที่เสาระเบียงโรงอุโบสถ (ชั้นใน) ก็คือ ระยะของสีมन्दริก ไม่ผิดไปจากการปักใบสีมาคู่เพื่อแยกระหว่าง มหาสีมาเขต ด้านนอก และ ขัณฑสีมาเขต ชั้นในรอบโรงอุโบสถ เป็นไปตามที่ระบุไว้ในอรรถกถา (ดู ภาพที่ 1) ดังนั้น จะเห็นว่าความรู้ในเรื่อง พัทธสีมาเขต ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับอรรถกถาที่แยกเป็น มหาสีมาเขต (ด้านนอก) และ ขัณฑสีมาเขต (ด้านใน) โดยมีบริเวณของสีมन्दริกที่คั่นกลางอยู่และได้พัฒนาขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจากพัทธสีมาเขตของวัดบรมนิวาสเมื่อแรกขึ้นครองราชย์

ในกรณีของแท่งสีมาวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามยังทำด้วยปูนก่อ เจาะช่องเปิดโปร่ง 4 ด้าน แต่หลังจากนี้แท่งสีมานี้จะพัฒนาเป็นหินเลียนแบบมาจากเสาประโคนแบบเขมร (ดู ภาพที่ 19) หากจะสังเกตลักษณะของใบสีมาติดเสาระเบียงโรงอุโบสถวัดโสมนัสวิหารจะเห็นว่ายังอยู่ในแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 หากแต่ทรงเครื่องโดยประดับยอดด้วยศิราภรณ์และโคนแผ่นขนานขนาดเบือน (ดู ภาพที่ 13)

มหาสีมาเขตวัดมกุฏกษัตริยาราม (วัดพระนามบุญญ์ติ)

วัดมกุฏกษัตริยารามเป็นวัดสร้างขึ้นหลังจากวัดโสมนัสวิหารไม่นานนัก ตั้งข้างเรียงเคียงคู่กับวัดโสมนัสวิหาร แต่การได้ดำเนินการราคาซึ่งจนสิ้นรัชกาล “ในภายหลังการก็ทั้งค้างมาตั้งแต่แรกๆ บรมราชาภิเษกจนเมื่อเกือบจะสวรรคต” (พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2550, 80)

จากนั้น พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ อรรคราชสุตา ก็ได้ทรงรับเป็นพระธุระต่อ การวางนิมิตของสีมาเขตนั่นเป็นไปอย่างของวัดโสมนัสวิหาร โดยมีนิมิตของ มหาสีมาเขต (ชั้นนอก) ตั้งอยู่บนกำแพงวัด (ภาพที่ 15) นิมิตรอบพระอุโบสถ (ชั้นกลาง) อยู่ในลักษณะของแท่งเจาะโปร่ง 4 ด้าน ตั้งอยู่บนกำแพงแก้วเยี่ยงของวัดโสมนัสวิหาร (ภาพที่ 16)

ภาพที่ 15 แท่งฉลุโปร่งสี่ด้าน
ของมหาสีมาชั้นนอก
บนมุมกำแพงเขตพุทธาวาส
วัดมกุฏกษัตริยาราม

ภาพที่ 16 แท่งฉลุโปร่ง 4 ด้านของแท่งสีมาเขต
ชั้นกลางบนมุมกำแพงแก้วรอบโรงอุโบสถ
วัดมกุฏกษัตริยาราม
กรุงเทพมหานคร

ส่วนนิมิตของชั้นทสิมาเขตชั้นในซึ่งอยู่ในรูปของใบสีมานั้น “เดิมอยู่บนแท่นสี่มุม พระอุโบสถ ต่อมารั้วออกคงเหลือแต่ลูกนิมิตที่ฝังอยู่” (กรมศิลปากร 2525, 42)

หลักมหาสีมาชั้นนอกสุดของวัดมกุฏกษัตริยารามนั้นเป็นแท่งปูนก่อเจาะโปร่ง 4 ด้านอยู่บนกำแพงล้อมเขตพุทธาวาส ส่วนแท่งปูนก่อที่ตั้งบนกำแพงแก้วของโรงอุโบสถ (ดู ภาพที่ 16) หมายถึงให้เป็นหลักมหาสีมาชั้นใน (หรือชั้นกลาง) ทำหน้าที่แยกมหาสีมาเขตมิให้ไประคนกับชั้นทสิมา (ชั้นใน) ที่ควรจะอยู่รอบโรงอุโบสถ แต่ชั้นทสิมาในกรณีนี้ถูกรื้อออกเสียแล้ว ฉะนั้น พื้นที่ดินฐานไพทีรอบโรงอุโบสถ (ดู ภาพที่ 16) ก็คือสีมณฑริกไม่ผิดไปจากของวัดโสมนัสวิหาร

การที่ชั้นทสิมาบนเสาระเบียงของโรงอุโบสถถูกรื้อออกคงเนื่องมาจากความไม่เข้าใจในการที่ได้พยายามเลียนแบบเยี่ยงวัดโสมนัสวิหารภายหลังเมื่อพระองค์เจ้ายิ่งเยาว์ลักษณะอรรคราชสุดา ได้มาทรงรับเป็นพระธรรมาจารย์ต่อหลังจากสิ้นรัชกาลแล้ว การเลียนแบบของแท่งสีมาจากใบสีมาเห็นได้ชัดเจนบนแท่งสีมาวัดกวีศราราม จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 17) จะเห็นว่าใบสีมาดังกล่าวขนาบโคนไว้ด้วยตัวหงา แท่งสีมาก็เช่นกัน (ภาพที่ 18)

ภาพที่ 17 ใบสีมาวัดกวีศราราม จ.ลพบุรี
แบบสองมิติ

ภาพที่ 18 แท่งสีมาวัดกวีศราราม ลพบุรี
แบบสามมิติ

คาดว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้แบบอย่างของแท่งสีมาในพระราชนิยามมาแต่เสาประโคนของเขมร (ภาพที่ 19) และมาดัดแปลงผนวกลักษณะของใบสีมาสองมิติร่วมเข้าไป เช่น คอดเอว โคนขนานตัวหงา เป็นต้น

ภาพที่ 19 เสาประโคนเขมรที่นครวัด ประเทศกัมพูชา

มหาสีมาเขตวัดปทุมวนาราม

ครั้นเมื่อได้ชุดทั้งสระในและสระนอกแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติเป็นแม่กองสร้างวัดขึ้นที่ริมสระเมื่อ พ.ศ. 2400 (ค.ศ. 1857) การก่อสร้างแล้วเสร็จภายใน 1 ปี จึงได้พระราชทานชื่อ วัดปทุมวนาราม และเป็นวัดแห่งที่ 2 ที่พระองค์ทรงสร้างหลังจากวัดโสมนัสวิหาร อย่างไรก็ดี ได้เคยมีผู้รู้ (ลืมแล้วว่าใคร) อ้างไว้ว่า วัดปทุมวนารามเป็นวัดที่มีมหาสีมา แต่เมื่อถนนหน้าวัดถูกขยายกำแพงวัดก็ถูกร่นเข้ามาหลักฐานของมหาสีมาจึงไม่คงเหลืออีกต่อไป หากเป็นเช่นนั้นจริงหลักฐานของนิมิตมหาสีมาเขตก็จะต้องมีให้เห็นอยู่ด้านหลังวัด เรื่องนี้ยังไม่ได้ถูกสำรวจจึงขอทั้งปัญหาไว้ให้ผู้อื่นศึกษาค้นคว้าต่อไป

ภาพที่ 20 สี่มาเขต 2 ชั้น รอบโรงอุโบสถ
วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 21 แท่งสี่มาเขตชั้นนอก
บนกำแพงแก้วรอบโรงอุโบสถ
วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร

ปัจจุบันจะเห็นว่า สี่มาเขตของวัดนั้นมี 2 ชั้น (ภาพที่ 20 และ 21) นิมิตชั้นนอกเป็นแท่งหินวางอยู่บนกำแพงแก้วล้อมโรงอุโบสถ ส่วนสี่มาเขตชั้นในกำหนดไว้ด้วยนิมิตแผ่นหินสี่เหลี่ยม ภายในจำหลักเป็นรูปกอบัวดอกบัวติดแนบไว้บนเสากระเบื้องรอบโรงอุโบสถ (ภาพที่ 22 และภาพที่ 23)

ภาพที่ 22 แผ่นสี่มาติดผนังของโรงอุโบสถ
วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 23 แผ่นสี่มาติดเสาของโรงอุโบสถ
วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร

เรื่องของสีมาเขตสองชั้นของวัดปทุมวนารามนั้นเป็นการแบ่งเขตของ มหาสีมา เขต (เขตใหญ่ - ด้านนอก) ออกจาก ชั้นทสีมาเขต (เขตเล็ก - ด้านใน) โดยพื้นที่หรือบริเวณระหว่างเขตทั้งสองก็คือ สีมณฑริก (พื้นที่ระหว่างกลาง) ตามที่ได้เคยอธิบายไว้แล้ว อันที่จริงแล้ว มหาสีมา ของวัดปทุมวนารามนั้นก็คือ คามสีมา คือเขตของชุมชนที่เรามีการกำหนดของเขากันอยู่แล้ว “สีมณฑริกย่อมควมถึงคามเขต” (อรรถกถาวิธีการผูกชั้นทสีมา ใน มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525, 410)

สังเขปพัฒนาการระบบสีมาเขตในรัชกาลที่ 4

เริ่มต้นที่วัดราชาธิวาส หรือวัดสมอราย พระวชิรญาณภิกขุทรงเริ่มต้นผูกชั้นทสีมา ขึ้นใหม่บนหลักการเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสีมาเขต โดยยึดตามแบบธรรมเนียมของคณะสงฆ์มอญที่สืบทอดกันมาตามความในจารึกกัลยาณีสีมา วัดต่อมา คือ วัดบวรนิเวศวิหาร พระวชิรญาณภิกขุได้ก็หันกลับไปให้ความสำคัญกับรายละเอียดในพระไตรปิฎกโดยใช้ต้นไม้และเสาหินเป็นนิมิตเพื่อขยายสีมาเขตออกไปนอกจากไปสีมาแบบที่พบเห็นได้ทั่วไป ต่อมาก็ได้เพิ่มมหาสีมาเขตบริเวณกำแพงวัดบรมนิวาสเพื่อแยกออกจากคามสีมาหรือเขตของชุมชน จากหลักฐานพบว่า การผูกสีมาของทั้งวัดบวรนิเวศวิหารและวัดบรมนิวาส มีขั้นตอนการขอ “ฉันทะ” เพิ่มเข้าไปในกระบวนพิธีผูกสีมาด้วย

เมื่อพระวชิรญาณภิกขุได้ครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว วัดมหาพฤฒารามก็พัฒนาการติดตั้งไปสีมามาไว้ที่เสาระเบียงโรงอุโบสถ แทนที่จะเป็นบนผนังโรงอุโบสถแบบวัดในสายสกุลวงษ์หน้า หรือตั้งรายล้อมโรงอุโบสถแบบวัดโดยทั่วไป การติดตั้งไปสีมาที่เสาระเบียงโรงอุโบสถนี้ก็จะถูกพัฒนาต่อเนื่องไปเป็นระบบสีมาเขต 2 ชั้นและ 3 ชั้น

ด้านระบบสีมาเขตแบบ 2 ชั้นได้แยกออกเป็น 1. มหาพัทธสีมาเขต หรือมหาสีมาเขต ชั้นนอก ออกจาก 2. ชันทสีมาเขต ชั้นใน โดยมีสีมณฑริกคั่นกลางอยู่ เช่นที่พบในวัดปทุมวนารามปัจจุบัน

ด้านระบบสีมาเขตแบบ 3 ชั้นอย่างในวัดโสมนัสวิหาร ประกอบด้วย 1. ชั้นนอก บริเวณกำแพงวัด ซึ่งถือหลักมหาสีมาหรือวิสุงคามสีมา 2. ชั้นกลาง ใบสีมาภายนอกสีมณฑริกที่บริเวณกำแพงแก้วของฐานไพที และ 3. ชั้นใน หลักชันทสีมาที่ผนังพระอุโบสถ

ทางวัดมกุฏกษัตริยารามก็ได้ใช้ระบบสีมาเขตแบบ 3 ชั้น แต่ปัจจุบันพบเห็นได้เพียง 2 ชั้น คือ ชั้นนอกและชั้นกลาง ชันทสีมาชั้นในสุดได้ถูกรื้อออกไปแล้ว ทั้งนี้ วัดมกุฏกษัตริยารามได้เริ่มมีสีมาแบบแท่งสามมิติ

และในลำดับถัดไปก็จะเป็นคราวสีมาเขตแห่งวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามเสียที

หลักสีมาเขตวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

ภาพที่ 24 พระวิหารหลวง
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
กรุงเทพมหานคร

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราชโอรส ได้ทรงพระราชนิพนธ์ความเป็นมาของวัดไว้ว่า

“...เรื่องวัดราชประดิษฐ์นั้น เดิมเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร วัดหลวงที่กรุงเก่าหลายแห่ง ทั้งวัดมงคลพิตร วัดราชประดิฐาน จึงได้ทรงพระราชดำริขึ้นถึงที่จะสร้างวัดถวายพระสงฆ์ธรรมยุติกา ให้อยู่ใกล้พระราชวัง เป็นที่เสด็จไปสนทนารธรรมได้โดยง่าย และจะเป็นวัดที่มั่นคงของคณะธรรมยุติกินาย เพราะว่าถ้าพระเจ้าแผ่นดินต่อไปจะไม่ชอบธรรมยุติกาลัทธิเสียจากวัดหลวงทั้งปวงจะได้อาศัยวัดนี้ จึงได้ทรงถวายวิสุงคามสีมาเฉพาะแต่พระสงฆ์ธรรมยุติกา...และการที่จะทำวัดนี้เฉพาะแต่ธรรมยุติกา ถ้าจะทำให้ใหญ่โตไปลูกหลานจะไม่มีเงินปฏิสังขรณ์ จึงได้ทรงกำหนดนี้เป็นอย่างเล็กที่สุด และการปลูกสร้างทุกสิ่งทุกอย่างทรงกะเองหมดทั้งนั้น แสดงทอดพระเนตรเสมอทุกวันไม่ได้ขาด...” (พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2553, 83)

แห่งวิสุงคามสีมา

การสถาปนาวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามเริ่มเมื่อ พ.ศ. 2407 (ค.ศ. 1864) โดยการขุดหลุมเพื่อฝังหลักแนวเขตของพระอารามเรียกว่า นิमितของ วิสุงคามสีมา

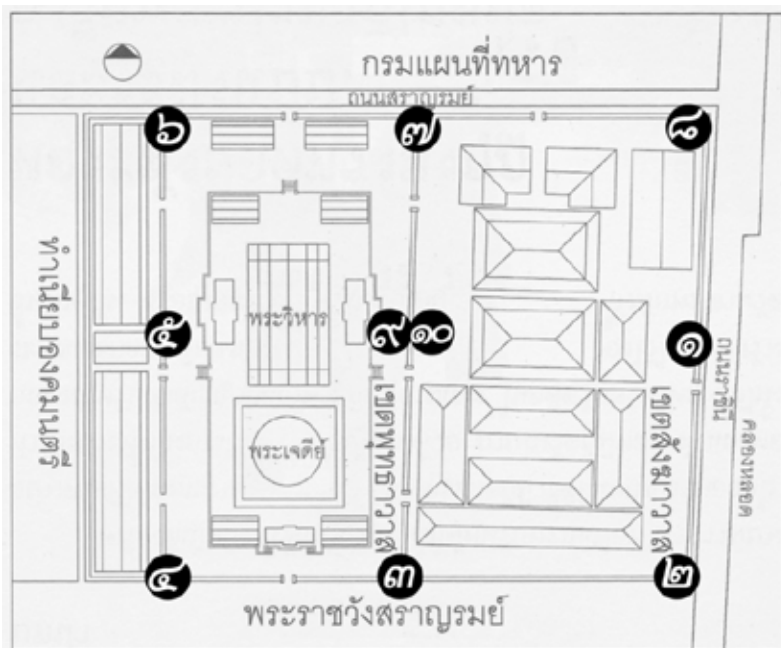
“...มีหลุมที่ปักเสาสิลาณิมาตรในทิศทั้งแปดนี้ให้เป็นส่วนตัดขาดจากพระราชนาเขตฯ เป็นแนววงวิเศษ เรียกว่า วิสุงคามสีมา...” (จารึกหลักที่ 193 ในสำนักนายกรัฐมนตรี 2521, 11)

ในการที่พระองค์ทรงเรียกเขตสีมาของวัดราชประดิษฐ์ว่า วิสุงคามสีมา นั้นก็ควรอยู่ เพราะเป็นเขตที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานแยกออกจากราชนาเขต หลุมที่เตรียมปักหลักนิมิตบอกเขต หรือจะเรียกว่าเสาสีมาก็ย่อมได้นี้มีอยู่ด้วยกัน 8 หลักประจำทั้ง 8 ทิศ (แผนผังที่ 2)

“...เสาทั้ง 8 นั้นข้าฯ ผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ ขอถวายเสาสีลาในทิศ ซึ่งปักไว้ทิศทั้ง 8 เพื่อจะให้เปนนิมิตมหาพัทธสีมา...” (จารึกหลักที่ 193 ใน สำนักนายกรัฐมนตรี 2521, 15)

“...การผูกสีมาเขตเริ่มด้วยการทักนิมิตด้านทิศตะวันออก เช่นบนเสาศีลาทิศตะวันออกมีจารึกว่าสภาวัดราชประดิษฐ์ฯ อยู่ในสีมานี้ เสาหินเป็นแท่งอยู่ย่านกลางกำแพงนี้ เป็นนิมิตในทิศบูรพา...” (จารึกหลักที่ 194 ใน สำนักนายกรัฐมนตรี 2521, 18)

แผนผังที่ 2 สีมาเขตวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร
(ปรับปรุงจาก: พิมพ์พร 2553, 114: ภาพที่ 2)

คำอธิบายเสาสีมาเขตทั้ง 10 แห่งของวัดราชประดิษฐ

เสาสีมาลำดับที่ 1 ประจำทิศบูรพา (ตะวันออก)

เสาสีมาลำดับที่ 2 ประจำทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียงใต้)

เสาสีมาลำดับที่ 3 ประจำทิศทักษิณ (ใต้)

เสาสีมาลำดับที่ 4 ประจำทิศเหนือ (ตะวันตกเฉียงใต้)

เสาสีมาลำดับที่ 5 ประจำทิศประจิม (ตะวันตก)

เสาสีมาลำดับที่ 6 ประจำทิศพายัพ (ตะวันตกเฉียงเหนือ)

เสาสีมาลำดับที่ 7 ประจำทิศอุดร (เหนือ)

เสาสีมาลำดับที่ 8 ประจำทิศอีสาน (ตะวันออกเฉียงเหนือ)

เสาสีมาลำดับที่ 9 ตรงกลางด้านเขตพุทธาวาส

เสาสีมาลำดับที่ 10 ตรงกลางด้านเขตสังฆาวาส

เสาหลักสีมาเขตดังกล่าวทำจากหินแท่งเดียว รากปักลงดิน ตัวเสาสี่เหลี่ยม มีจารึกทั้งภาษาบาลีและไทย ยอดประดับแท่งสีมาสามมิติ (ภาพที่ 25) คำอ่านจารึกปัจจุบันตีพิมพ์อยู่ใน *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอน 2* (สำนักนายกรัฐมนตรี 2521)

ภาพที่ 25 เสาสีมาเขต หลักประจำทิศอีสาน

(ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
กรุงเทพมหานคร บริเวณป้ายชื่อวัด

การที่คัดเอาจารึกเหล่านี้มานำเสนอ ก็เพื่อให้เห็นว่า บัดนี้ พระองค์ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ก็ได้ทรงตระหนักแล้วว่า หลักสีมา นั้น ก็คือ นิมิตน์นั้นแล

นอกจากนิมิตหรือเสาสีมาเขตทั้ง 8 หลักที่วางล้อมเขตของวัดราชประดิษฐดังกล่าวนี้นักยังมีเสาอีก 2 หลัก วางอยู่ที่ศูนย์กลางของผังพื้นที่เหลี่ยม โดยเสาทั้ง 2 วางหลังประกบกันจนกลายเป็นเสาเดียว บนยอดสร้างเป็นศาลเปิดช่องไว้ทั้ง 4 ทิศ (ภาพที่ 26 และ 27)

ภาพที่ 26 หลักสีมากลางวัด หลักที่ 9
หันเข้าเขตสังฆาวาส
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 27 ยอดของหลักสีมากลางวัด
หลักที่ 10 หันเข้าเขตพุทธาวาส
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
กรุงเทพมหานคร

หากจะกลับไปดูผังพื้นที่ของวัดจะเห็นว่า เสาทั้งสองนั้นอยู่กึ่งกลางผังพื้นที่ โดยซีกหนึ่งหันเข้าสู่เขตสังฆาวาส (ดู ภาพที่ 26) อีกซีกหนึ่งหันเข้าสู่เขตพุทธาวาส (ภาพที่ 27) และมีกำแพงแบ่งเขตทั้งสองไว้อย่างชัดเจนอันชี้ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์แต่แรกเริ่มที่จะให้เสาทั้ง 2 นี้ ทำหน้าที่เป็นแนวแบ่งเขตระหว่างเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส แต่ในจารึกมิได้แจ้งไว้เช่นนั้นหากกล่าวในทำนองว่า เสาทั้ง 2 ที่ปักอยู่กลางนั้นก็เพื่อสงฆ์ที่อยู่ท่ามกลางที่เสานั้นจะได้ยินการทักนิมิตของแต่ละหลัก

“...ขอถวายเสาสีลาในทิศ ซึ่งปักไว้ในทิศทั้ง 8 เพื่อจะให้เปนนิมิตรมหาพัทธสีมา แลอีกสองต้นประกบกันเพื่อจะให้เปนสังเกตที่สวดสมมติในท่ามกลางรวม 10 ต้นนี้เป็นของสงฆ์ในคณะธรรมยุติกานิกายประดัดพระอารามนี้ด้วยมอบถวายอีกพร้อมกับทั้งเสาสีลา 10 ต้น ปักอยู่ในกลางสองอยู่ในทั้งแปด เพื่อจะให้เปนนิมิตรในทิศทั้งแปด แลเปนสำคัญที่พระสงฆ์ยืนสวดผูกสีมาในท่ามกลางด้วย เพื่อจะได้สมมตสีมา...” (คำแปลหลักสีมาจารึกหลักที่ 193 ใน สำนักนายกรัฐมนตรี 2521, 15 – 16)

จึงจะเห็นว่า หน้าที่ในความเป็นจริงของเสากลางสองต้นนี้จะเป็นแนวแบ่งเขตระหว่างพุทธาวาสและสังฆาวาส เพื่อ “เปนสำคัญที่พระสงฆ์ยืนสวดผูกสีมาในท่ามกลางด้วยเพื่อจะได้สมมตสีมา” การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 มีพระราชประสงค์ที่จะมีเสาเป็นศูนย์กลางของพัทธสีมาเพื่อที่จะเป็นแนวแบ่งเขตระหว่างพุทธาวาสและสังฆาวาสนี้คงเป็นพระราชดำริที่ทรงริเริ่มขึ้นก็เป็นได้

มหาพัทธสีมาเขตที่ปราศจากขันทสีมาเขต

แต่จากนั้นจารึกสีมาของวัดราชประดิษฐก็ได้เปลี่ยนการเรียกเสาสีมาเขตจาก วิสุคามสีมา เป็น มหาพัทธสีมา

“...เสาทั้ง 8 นั้นข้าฯ ผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ ขอถวายเสาสีลาในทิศ ซึ่งปักไว้ในทิศทั้ง 8 เพื่อจะให้เปนนิมิตรมหาพัทธสีมา...” (จารึกหลักที่ 193 ใน สำนักนายกรัฐมนตรี 2521, 15)

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียก “เสาสีลาในทิศ ซึ่งปักไว้ในทิศทั้ง 8 เพื่อจะให้เปนนิมิตรมหาพัทธสีมา” อันเรื่องนี้พระองค์ทรงเข้าพระทัยสับสนก็เพราะว่าภายในเขต มหาสีมา (เขตใหญ่-ด้านนอก) ดังกล่าวนั้นไม่มี ขันทสีมาเขต (เขตเล็ก-ด้านใน) คือ ไม่มีเขตสีมาขนาดเล็กสอดไส้อยู่ภายใน ฉะนั้น การที่

เรียกว่า **มหาพัทธสีมา** นั้นผิดต่ออรรถกถา เพราะเท่าที่ได้กล่าวไว้แต่ตอนต้นแล้วว่า การจะมี **มหาสีมา** ได้จะต้องมี **ขันทสีมา** สอดไส้อยู่ภายใน ถ้าจะมีใหญ่กว่าก็ต้องมีเล็กกว่า ถ้าจะมีเล็กกว่าก็ต้องมีใหญ่กว่า ฉะนั้น การที่มี **มหาสีมาเขต** (ด้านนอก) โดยไม่มี **ขันทสีมาเขต** (ด้านใน) บริเวณดังกล่าวก็ขาดคุณสมบัติที่จะเป็น **มหาสีมา**

เมื่อถึงตอนนี้แสดงว่าพระองค์ท่านยังไม่เข้าพระทัยนักในอรรถกถาเกี่ยวกับ **มหาสีมา** และ **ขันทสีมา** ความสับสนจึงเกิดขึ้น การที่พระองค์ท่านเรียกว่า **มหาพัทธสีมา** ก็คงจะหมายว่าเป็นแนวสีมาเขตโดยรอบพระอารามทั้งหมดนั่นเอง และการที่จะเรียกเขตสีมานี้ว่าอะไรก็ตามก็ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงความเป็นจริงอันเป็นรูปธรรมไปได้ แต่ก็อีกนั่นแหละชื่อนามนั้นมีความหมายหากเรียกชื่อผิดแล้วไซ้ร ความหมายก็ย่อมผิดตามไป

พระอุโบสถที่เรียกว่า “พระวิหารหลวง”

คราวนี้ก็มาพิจารณาเรื่อง **พระอุโบสถ** ที่ทางวัดราชประดิษฐ เรียกว่า **พระวิหารหลวง** (ดู ภาพที่ 24) ในพุทธบัญญัติส่วนพระวินัยปิฎกกล่าวว่า ภายใน **เขตพัทธสีมา** สงฆ์ต้องรวมกันหาที่หนึ่งแห่งซึ่งจะเป็นอาคารอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือจะเป็นถ้ำก็ยังได้เพื่อเป็นสถานที่ทำอุโบสถกรรม เพราะอย่าลืมว่าครั้งพุทธกาลสีมาเขตแต่ละแห่งนั้นกว้างขวางถึง 3 โยชน์ สงฆ์ทั้งหลายจะไม่มีทางรู้ว่าจะไปใช้สถานที่ใดทำอุโบสถ-กรรมหากไม่มีการตกลงกันไว้ หรือการ **สมมติ** สถานที่ดังกล่าวจะต้องให้หมู่สงฆ์ในแต่ละสีมาเขตเห็นชอบร่วมกันว่าจะใช้ที่ใดเป็นโรงอุโบสถ เรียกว่า **สมมติโรงอุโบสถ** ให้เป็น **อุโบสถคฤค** และถ้าหากจะมีการเปลี่ยนแปลงไปใช้อาคารอื่นก็จำเป็นต้อง **ถอน** อาคารที่เดิมเสียก่อนแล้วจึงไป **สมมติ** อาคารใหม่ให้เป็นโรงอุโบสถใหม่ เพราะห้ามมิให้มีโรงอุโบสถ 2 แห่งในเขตสีมาเดียวกันอันพาลให้เกิดความสับสนในหมู่สงฆ์ และอาจนำไปสู่ความแตกแยกได้อีกต่างหาก เพราะฉะนั้น

จะเรียกว่าวิหาร หรือเพิง หรือถ้ำ หรืออะไรก็สุดแต่จะเรียกก็ยอมได้ ยกแต่อาคารนั้นจะต้องผ่านการ **สมมติ** ให้เป็น **อุโบสถคัค** คือ ผ่านการเห็นชอบระหว่างสงฆ์ร่วมกันจึงจะใช้ทำอุโบสถกรรมได้ตามพระวินัย

เชื่อว่าในกรณีของวัดราชประดิษฐไม่เคยมีการสมมติอาคารที่ทางวัดเรียกว่า วิหาร ให้เป็น **อุโบสถคัค** เพราะมีวัดไปคิดกันเสียว่า หากอาคารนั้นอยู่ในมหาสีมาเขตแล้วจะใช้อาคารใดหรือสถานที่ใดทำสังฆกรรมก็ยอมได้เยี่ยงกรณีของวัดโสมนัสวิหารที่ได้ยกตัวอย่างไว้ข้างต้น จากข้อความ “สังฆกรรมทำได้ทั่ว ทั้งวัด” ใน จาฤกวัดราชประดิษฐ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“...พัทธสีมาวัดนี้	รวบรัด
ผู้รอบครอบทั้งวัด	หมดสิ้น
เสานิมิตรแสดงชัด	ทั้งแปด ทิศนา
มีเขตวัดเป็นชั้น	แยกข้างบูรพา
สังฆกรรมทำได้ทั่ว	ทั้งวัด
แต่จำปฏิบัติ	ที่ถ้วน
ชุมนุมภิกษุบรรพช	ให้หมด เจียวนา
ทวารทั่วทุกทิศล้วน	ปิดแล้วจึงกระทำ...”

(จาฤกวัดราชประดิษฐฯ เสาสีมาหลักกลาง ใน พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2461)

ด้วยเหตุเช่นนี้ วัดราชประดิษฐ ก็ยังไม่มี **อุโบสถคัค** หรือโรงอุโบสถ เพื่อทำสังฆกรรมและอุโบสถกรรมมาจนบัดนี้ นับเป็นการขัดต่อพระพุทธานุญาตซึ่งถือว่าเป็นธรรมเนียมสูงสุดของพระวินัยปิฎก เว้นเสียแต่สงฆ์ของวัดราชประดิษฐจะมาสำนึกขึ้นภายหลังว่าเป็นการเข้าใจผิดแล้วจึงมาสมมติพระวิหารหลวงให้เป็นโรงอุโบสถขึ้นในภายหลัง

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. 2525. ประวัติวัดหัวราชอาณาจักร. เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: กองพุทธศาสนสถาน.

กรมศิลปากร. 2525. วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. ชุดศิลปวัฒนธรรมไทย. เล่ม 4. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา และนริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. 2504 - 2506. สารานุกรมไทย. 27 เล่ม. พระนคร: แพร่พิทยา.

นฤมล ธีรวัฒน์. 2525. พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปวเรศวิยาalongกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. 2466. อภินิหารการประจักษ์. พระนคร: [ม.ป.ท.]. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี โปรดให้พิมพ์เมื่อปีกฤษฎ พ.ศ. 2466).

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2461. นิพนธ์ในรัชกาลที่ 4. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2499. เรื่องวัดสมอรายอันมีนามว่าราชวิลาส. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

—. 2550. “พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ว่าด้วย วัดพระนามบัญญัติ วัดราชประดิษฐ,” *ศิลปวัฒนธรรม* 28 (12) ตุลาคม: 78 - 87.

พิทยา บุณนาค. 2550. *เสมา สี่มา: หลักสี่มาในศิลปะไทยสมัยอยุธยาช่วงหลังเสียกรุงครั้งแรกถึงครั้งหลังและกรุงธนบุรี*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยร่วมกับโรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

พิมพ์พร ไชยพร. 2553. “หอระฆังยอดทรงมงกุฏและระฆังแบบฝรั่งจารึกพระปรมาภิไธยย่อของรัชกาลที่ 4 ที่วัดราชประดิษฐ” ใน *ราชประดิษฐพิพิธบรรณ*. บรรณาธิการโดย พิชญา สุ่มจินดา, หน้า 112 - 126. กรุงเทพมหานคร: วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, 2553. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระราชสมภพครบ 206 ปี (วันจันทร์ที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2553) และคล้ายวันสวรรคต (วันศุกร์ที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2553) ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว).

พิริยะ ไกรฤกษ์. 2553. *รากเหง้าแห่งศิลปะไทย*. กรุงเทพมหานคร: ริเวอร์ บุ๊คส์.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. 2525. *พระไตรปิฎก พระวินัยปิฎก เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1 และอรรถกถา*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. 2539. *สารานุกรมพระพุทธศาสนา: ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.

วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร. 2004. “แผนที่ภายในวัด,” ใน *วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร* <http://www.watsomanas.com/thai/map2.php> สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2555.

สำนักนายกรัฐมนตรี. 2521. *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 6 ตอน 2*. ประมวลจารึกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี.

Geiger, Wilhelm. (Translated). 1912. *The Mahavamsa or The Great Chronicle of Ceylon*. London: Oxford University Press, 1912.

Taw Sein Ko. (Translated). 1892. *The Kalyani Inscriptions Erected by King Dhammaceti at Pegu in 1476 A.D.* Rangoon: Govt. Print., Burma.
